бөтен халык тарафыннан сөелеп укыла торган шигырьләр юк иде. Тукаевның зоһуры илә бе шигырьдә яңа бер дәвер ачылды.

...әүвәлләрдә шигырьләрен төрекчәгә тәкълид итеп яздыгыннан, аның беренче шигырьләре күпчелек тарафыннан анлашылмаса да, ләкин тиз арада бу юлны ташлап, халис татарча башлады. ... Тукаев шигырьләренең бу дәрәҗә шөһрәтенә, минем белүемчә, ике сәбәп бул кирәк: берсе – аның теле халис татарча булуы, икенчесе – ифадә вә өслүбенен җиңеллеге. Аның бөтен шигырьләрендә татарлык, татар рухы анкып тора. Ул, халык эченнән чыкканга, рухын белә, халыкның эченнән сизеп тә, теле белән әйтә алмаган хисләрне, шул ук халыкның теле белән матур итеп, табигый итеп әйтеп бирә ала...» (Кроме религиозных напевных произведений и наставлений, стихотворений и народных песен, написанных наполовину староузбекским и наполовину узбекским языками, до Г. Тукая у нас никто не написал таких стихотворения, которые бы весь народ читал с любовью. С появлением Г. Тукая в поэзии открылась новая эпоха.

В связи с тем, что в начале своего творчества Тукай писал путем следования турецкому языку, его первые стихотворения многими не воспринимались. Но вскоре он начал писать чистым татарским языком. … Как я знаю, столь высокая известность-стихотворений Тукая отводится к двум причинам: первая из них заключается в том, что Тукай творил на чисто татарском языке, вторая – внятность и легкость стиля. … Все его стихотворения навеяны татарским духом. Он знает дух народа, может выражать душевную мысль народа понятливым народным же языком, причиной чему является его выход из народа…) [1: 217].

Возможно, именно этот факт обусловил широкую популярность произведений Г. Тукая.

Выше приведенные ассоциаты семантической зоны «сфера использования» раскрывают смысл использования родного языка в конкретной этнокультуре, месте и времени, в че конкретизируется, что родной язык – это территория и природные условия существования языка, это этнос и рядовые носители языка, это предметы быта, в то же время, это известные носители языка, писатели и поэты. Из этого следует, что язык, будучи орудием хранения, передачи информации, представляет собой объединенный образ нации.

Литература

1. Гыйлажев, Т.Ш. Рецензияләрдән тәгъзияләргә: XX йөз башы татар әдәби тәнкыйте / Таһир Гыйлаҗев. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2008. – 254 б.

2. Закиев, М.З. Татарская грамматика в 3-х тт. Том – 2. – Казань: Татар. книж. издат., 1993. – 397 с.

3. Замалетдинов, Р.Р. Татарская культура в языковом отражении / Р.Р.Замалетдинов. – М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС; Казань: Магариф, 2004. – 239 с.

4. Татар теленең урта диалекты. – http://tt.wikipedia.org/. Дата обращения: 20.06.2012 г.

ӘДӘБИ ОЧЕРКЛАРДА СҮЗ-СУРӘТ

Г.Ф. Гәр...

Казан федераль университеты, Казан

“Художестволы сурәтләү чаралары (безнең очракта образлы сүз – Г.Г.) очерк героеның образын, һәрхәлдә, аның кайбер сыйфатларын тоемлы итеп, җанлы итеп, кабатланмас итеп гәүдәләндерергә, аның эчке дөньясына, уй-хисләре дөньясына тирәнрәк үтеп керергә булыша”, - дип яза Ф.Әгъзәмов [3: 28]. “Тел берәмлеге булу ягыннан тулы бәяләмә алган сүзне әдәби әсәрнең образлар системасына бәйләп, поэтик җирлектә өйрәнә башлагач, сүзнең мәгънә эчтәлегендә күп төрле тирбәлеш-үзгәрешләр барлыкка килә. Сәнгатьле сурәт ясалган вакытта бу үзгәрешләр хәлиткеч роль уйный” [4: 9].

Сүзнең сөйләүче яисә язучы өчен бик әһәмиятле, төрле образ, сурәт ясау мөмкинлеге бу... эчке мәгънәсе һәм тышкы формасы була. Сүзнең сурәт ясау мөмкинлеге аның мәгънә эчтәлегендәге билгеле бер образлылыкның булу-булмавы белән бәйле. Әсәр эчтәлеге өчен ге... кирәк булган мәгънә белән баетылган сүз сүз-сурәт дип атала. Ул, тел-сурәтләү чаралары белән үзара төрле мөнәсәбәтләргә кереп, әдәби әсәрдә образлы яңгыраш хасил итә. Образ тудыру максатында кулланылган очракта, бер сүз, эстетик функция үтәп, күп төрле мәгънә аңлата башлый. Әсәрнең сәнгатьлелек көчен арттыру өчен тел бизәкләре, ягъни сурәтләү чаралары, күчерелмә мәгънәдәге сүзләр, төрле стилистик фигуралар кулланыла. Фәндә тел бизәкләрен төркемләү төрлечә бара. В.Х. Хаков стилистик алымнарны ике төргә бүлеп, күчерелмә мәгънә белән бәйләнешле алымнар һәм мөнәсәбәт белдерү алымнарын аерып чыгара . [9: 14]. Аларның беренчесе, ягъни күчерелмә мәгънә белән бәйләнешле алымнар, тагын төркемчәләргә бүлен... метафорик төркем ягъни, чагыштыру, метафора, эпитет, символ, җанландыру һәм метонимик төркем (метонимия, синекдоха).

Биредә Ш. Рәкыйпов тарафыннан файдаланылган метафорик төркем, аерым алганда метафора тикшерeләчәк. “Шигырьләрең халык күзенә мәргун (ягымлы) күренсен дисәң, сүзне [...]гар (метафоралы итеп) сөйлә, әмма истигарәне (метафораны) мәдехтә (мактауда) күп [...]тәгъма1 ит...” [6: 402]. *Метафора* (грекча «күчерү») – бер предмет яки күренештәге билгене [...] предмет яки күренешкә күчерү. Аның нигезендә әйтелмәгән, аталмаган чагыштыру, [...] чагыштыру” [1: 173] ята. Б.В.Томашевский бу күренешне түбәндәгечә аңлата: “бер сүздә [...] та, образ да бар” [7: 217]. Метафора кыскалыкка омтыла. Аристотель дә аны [...]ган чагыштыру” [2: 135] дин атый. Метафораларда эмоциональ-эстетик элементлар [...] планга чыга, аларның эчке мәгънәсендә, образлылык нигезендә зур идея ята.

“Метафора” термины тел белемендә дә, әдәбият белемендә дә кулланыла. Телче өчен [...]ка нигезләнгән теләсә нинди күчерелмә мәгънәдәге сүз метафора булса, әдәбиятчы өчен [...] – турыдан-туры әйтен бирмичә, характерлана торган предметның үзенчәлеген ачыграк, [...] күрсәтү максатыннан кулланылган күчерелмә мәгънәдәге образлы әйтелмә. Телдә [...]тыгы белән аерылып торган поэтик метафоралар бар. Алар әдәби әсәрләрдә эмоциональ [...]лар. Бу очракта һәрвакыт арткы планда торган образның бөтенлеге саклана. Без [...]дә гомумпоэтик, ягъни образ, сурәт тудыручы метафораларны игътибар үзәгендә [...].

Ш. Рәкыйпов очеркларында метафоралар немец солдатларының вәхшилекләрен [...]дә актив кулланыла. Мәсәлән, *“Әнә, кара тәреле егермеләп козгын җиргә үлем йөге [...]тә”* (“Егет сүзе”), *“Күпме һава тревогалары булды, немчураның күпме козгыны [...] ут сипте”* (“Комбат истәлеге”), *“Әгәр безнең полк шул юнәлешкә барса, безгә дә ул елан [...]ерең кирәргә насыйп булыр”* (“Ташка уелган исемнәр”). Бу мисалларда герман очкычлары [...] дип атала. Алар үлем йөге – бомбаларны җиргә берсе артлы берсен ташлап кына [...] Шул үлем йөге тыныч җир өстенә кайнар ут сибә. Фашист солдатлары барлык көчләрен [...]н Рейхстаг шулай елан оясына тиңләштерелә. *“Канга сусаган карчыга”* метафорасы [...]н тыныч халәтен бозып очып йөрүче самолетларга ишарә ясый: *“Гаскәребезне канга [...] карчыгалардан саклаган очучылар соңгы патронга чаклы сугыштылар”* (“Батырлар жыр [...]”). Шушы очкычларга утырып, рәхимсез рәвештә совет солдатларын терелә́й күмгән [...], фашистик идеологиянең башында торучы пропаганда министры Геббельс *бүре* итеп [...]: *“Геббельс белән иблис бер имидән туенган бүреләр икән шул!”* (“Мәңге сакларга!”). [...], мондый образны Муса Җәлил “Бүреләр” шигырендә тудырган иде инде. Ләкин, анда [...] бүреләрдән дә ерткычрак итеп сурәтләнә. С. Шакирда фашистларны *эткә* тиңләү [...] *“Юк, фашист этләре, безне җиңә алмассыз!”* [8: 73].

[...]небезчә, Бөек Ватан сугышында гитлерчыларның техникасы искиткеч көчле, алдан [...]нлы уйланылган технологпя белән эшләнгән. Шушы үлем машиналарының берсе – [...]мил Рәкыйпов аларны *аждаһа* һәм *чабатачы* дип атый: *“Әһә, әнә тагын бер аждаһа [...]”* (“Сынатмагыз, егетләр!”); *“Җир куенына сеңәрдәй булган мескен солдатны әнә шул [...] ничә рәт килеп домбаләп китә”* (“Комбат истәлеге”). *“Тимер аждаһа”* метафорасы [...]ның “Полк командиры” очеркында да очрый: *“Тупчылар, туры наводка белән атып, [...] күп кенә тимер аждаһаларын сафтан чыгаралар”*. Димәк, *“аждаһа”* сурәте – [...] танкка карата бик тә уңышлы һәм актив кулланылган метафора. С. Шакирда танкны [...] *ташбака”* дип атау да очрый: *“Кара тәреле ташбака сафтан чыга.*

[...] геройлары утлар-сулар кичәләр, һавада төрле бәрелешләрдә катнашалар. Дөрләп [...]да керәләр, менә шул ут ялкынын Ш Рәкыйпов түбәндәгечә тасвирлый: *“Менә егетнең [...] алтын кайчылар тәлә башлады”* (“Солдат биштәре”). *“Алтын кайчы”* метафорасының [...]дә кулланылуы, ихтимал, автор өчен билгеле булгандыр. Бу безнең өчен аңлашылып [...] дошманның ут яудыруы турында бара. Алтын – уңай мөнәсәбәтне белдерә торган [...] “алтын кайчы”? Димәк, бу очракта автор метафораны тиешле мәгънәдә кулланмаган [...] туа. *“Алтын”* эпитеты бу очракта ут ялкынының төсен белдерәме, *“кайчы”* [...]ың тәэсирен көчәйтү өчен кулланыламы – укучы өчен сер булып кала. Икенче бер [...]да бернәрсәне дә калдырмыйча ямап алган утны автор зилзиләгә тиңли: *“Шәһәр ут [...]ендә”* (“Мәңге сакларга!”). Шулай ук *“ут зилзиләсе”* метафорасының *“ут чүмәләсе”*, [...]*ләсе”* кебек вариантлары белән дә автор оста урәтли, көчле тәэсир иткән мәхшәр [...]дыра: *“Аның каравы әнә алда нәкъ мәхшәр: күккә ут чүмәләләре оча, йортлар [...], кешеләр, һәлакәттән котылырга теләп, акылдан язгандай, әрле-бирле чабалар”* [...]арга!”); *“Ул, кулын селтәп, “Ут!” – дип кычкырырга өлгермәде, снаряд шартлаудан [...]ән ялкын чүмәләсендә керфек-кашларын көйдереп, һушсыз егылды”* (“Сынатмагыз,

егетләр!”). С. Шакир исә, *“ут өермәсе”* гыйбарәсен кулайрак күрә: *“Кинәт нәрсәдер шартлый өермәсе күтәрелә”*. Очеркларында безнең солдатларны *“бөркет”* дип атау белән дә очрашабыз: *“Тәрәзәдән аткан пулемет тынды. Командирның “Алга, бөркетләр! Ер оясына!” – дигән көр тавышы яңгырады”* (“Ташка уелган исемнәр”). Дөрес, *“бө*... метафорасы Ш. Рәкыйпов табышы гына түгел. Ул бик күп авторлар телендә каһарманнары... белдерүче синоним булып яңгырады.

Ш. Рәкыйпов очеркларында әдәби сөйләм элементын тәшкил иткән чагыштырулар ... сурәт ясау алымнарының киң кулланылган төре. Автор күбесенчә метафорик чагышты... ягъни сурәтле, образлы чагыштырулардан файдалана. Бу чагыштыруларның вазифасы ... гыйбарәт, очеркларда сурәт буларак алар нинди роль уйный, нинди максат белән файдалан... Әлеге сорауларга җавап бирер өчен, очеркларда кулланылган чагыштыруларны күздән киче...

Бөтен цивилизацияле кешелек дөньясының иң явыз дошманы булган немец фаши... аның мәкерлелеген, ерткычлыгын, үтерү һәм җимерү буенча көчле техник базасын сурәт... вакытта Ш. Рәкыйпов күп төрле чагыштырулардан файдалана. Төрле хайван, бөҗәкләр ... чагыштыра, тиңли: *“Анда, безнең гаскәрләр эзәрлекләвенә түзә алмыйча, бу яктан ычкынып, ... көзәндәй өненә поскан немец хәл җыеп ята”* (“Солдат биштәре”); *“Садыйк тубы чеби ал... төшкән тилгән күк аскан ташланган самолетларга беренче булып ут ачты”* (“Солдат би...”); *“Авыл халкы, мәче алдында әҗәлен көтеп дерелдәгән тычкан шикелле бөрешеп калт... офицерга төртеп күрсәтә-күрсәтә, ике көн элек булган фаҗигане сөйләде”* (“Дүрт очр...”); *“Фашистлар үз канына исергән ерткыч күк ярсып сугышалар”* (“Мәңге сакларга!”); *“... өстендә безнең снарядлар шартлый башлагач, бәдбәхет Гитлер, койрыгы кысылган кү... бункеренда ничек йөгеренде икән”* (“Гали батыр”); *“Соры шыксыз машиналар җир козгы... сыман киләләр дә киләләр”* (“Сынатмагыз, егетләр!”). Ш.Рәкыйпов чагыштыруларының үзен... шунда, ул алар янында төрле эпитетлар куллана, шул рәвешле, җәенкеләнгән чагышт... барлыкка килә. Алдагы мисаллардан күренгәнчә, фашистларны ул сасы көзән дип кенә т... *“сасы көзәндәй өненә поскан немец”* дип яза. Бу очракта немецның өненә посып, качып, ку... утыруына да ишарә ясала. *“Чеби алырга төшкән тилгән күк”* чагыштыруында да чебиләрне ... зыян китерүче тилгән турында сүз бара. Тилгәннең кешеләргә бер дә комачау итмәгәннәре дә ... бит. *“Дерелдәгән тычкан, үз канына исергән ерткыч”* чагыштырулары турында да шуны ... әйтергә мөмкин.

“Геройлар эзеннән” китабында авторның Япон самурайларына каршы көрәштә батыр... күрсәткән, тормышын аямыйча көрәшкән ир-егетләр турында сүз бара. Японнарның ... пулеметын Ш. Рәкыйпов карт эт белән чагыштыра: *“Япон пулеметы карт эт кебек ыр... башлады”* (“Үлемсез Батыршин”).

Ш. Рәкыйпов очеркларында эстетик яктан матур, күркәм яңгырашлы чагыштырулар да ... Алар процесслар яки күренешләрне төрле яклап чагыштыруга нигезләнгәннәр. Мәсәлән: *“т... кара болыт кебек өскә ябырылды. Комбат каш астындагы күз кебек саклаган теге ... “бәләкәч”не засададан чыгарырга боерык бирде”* (“Комбат истәлеге”). Әлеге өзектә ке... өстендәге аяз күкне томалап алган кара болытларга тиңләштерелеп бирелгән “тегеләр”, ягъ... немецлардан тыш, совет солдатларының үз техникасын каш астындагы күз кебек итеп сак... аларның игътибарлылыгы, тырышлыгы, уяулыгы сурәтләнә. Ә багыр сугышчыларның җитез... */тиенгә/* тиңләнә: *“Николай, алны-ялны белмичә, тәгәрмәчтәге тиен күк бөтер...”* (“Мәтрүшкәләр һаман хуш исле”); *“Тиен чикләвек яргандай, очыра гына буш гильзала...”* (“Һәйкәлләр янында”).

Дәһшәтле сугыш афәте тарафыннан гади халыкка китерелгән авырлыкны автор шулай ... чагыштырулар ярдәмендә күрсәтә: *“Пешеп бетмәгән шомырттан да ачы көннәрнең га... ничек аңлатырга соң бу җилбәзәк ханымга?”* (“Мәхәббәт тарихы”); *“Тәмугтан да яма... михнәтебез, җәбер-золым бетте!”* (“Днепр ярларында таллар бар”).

Ш. Рәкыйпов очеркларында төн чегән сылуының кара чәчләре белән чагыштырыла һәм ... рәвешле табигатьнең гүзәл образы тудырыла:

“Йоклап яткан чегән сылуының тузгыган чәчедәй кара төн” – (“Мәхәббәт тарихы”); *“Әйтерсең лә чегән чәчле төн йокы аралаш сөеклесен үбә”* (“Мәхәббәт тарихы”).

Ут һәм ялкынны гәүдәләндерү өчен Ш. Рәкыйпов тарафыннан очеркларда метафор... кулланылганын әйткән идек. *“Чүмәлә кадәр ялкын күтәрелә”* (“Днепр ярларында таллар бар”) мисалында без чагыштыру ярдәмендә ясалган сүз-сурәт тууын күрәбез, автор ялкынның зурл... чүмәләгә тиңли.

Очеркларда шулай ук билгеле бер тематикага тупланмаган чагыштыруларны да очратырга ... Алар түбәндәгеләр: *"Урам як гадәттә мул итеп иннек-иршән яккан кызлар кебек, ... бизәлгән була"* – ("Мәхәббәт тарихы"); *"Кыз урлап кайтучылар кебек тетрәнеп һәм ... пулеметны кадерләп җиргә төшерделәр"* ("Днепр ярларында таллар бар"), *"Беренче һәм ... роталар, илаһи зур кош канаты сыман як-якка сузылып, дегеттәй караңгыга сеңделәр"* ("Днепр ярларында таллар бар"), *"Ә озын мәһабәт гәүдәле майор Чубарь, авылга күз текәгән һәйкәлдәй хәрәкәтсез калып бер урында тора бирде"* ("Днепр ярларында таллар бар").

Ш. Рәкыйпов сәнгатьлелеккә әдәби сөйләм компонентлары булган метафора һәм метафорик ...лар барәбәренә дә ирешә. Бу сурәт тудыру чаралары очеркларда башка әдәби ... караганда, әлбәттә, күпкә аз, әмма аларның яңгырашы бик үзенчәлекле. Алда күреп ...ә, Ш. Рәкыйпов очеркларында дошманны бүрегә, аларның хәрби техникасын козгынга, ... күсе, сасы көзән, тилгән, ерткычка тиңли; ут ялкыннарын чүмәлә, зилзилә дип атый. ...н төн чегән кызының кара чәче кебек, батыр совет солдатларының җитезлеге тиен ... сыман, батырлар кулындагы корал, гүя, каш астындагы күз дип бәяләнә, ә дәһшәтле ...гән кәһәрле көннәр пешеп бетмәгән шомырттан да ачы бер нәрсә дип бирелә.

...ый типтагы чагыштыруларны С. Шакир очеркларында да очратырга мөмкин, *"Чәчләр ... ак, иңнәр салынкы хәзер, "Күк йөзе зәңгәр пыяла кебек саф"*. Ләкин шуны әйтергә ... чагыштырулар шактый сирәк күренеш. Сурәтләү чараларының үтемле, эмоциональ төрләре ...асында чама белән, авторның публицистик уйланмаларын, идеясен тормышка ашыру ...лек дәрәҗәдә генә, ягъни бик сак кулланыла. Ш. Рәкыйпов очеркларында дошманның ... китергән афәтен сурәтләү максаты куйган икән, әдәби сөйләм дә шуңа ...ылган. Моны авторның образлы, сурәтле сүзгә саранлыгы дип түгел, очерк жанры ... сәнгать законнары – эчтәлек һәм форманың диалектик бердәмлеге" [5: 176], дип кабул ...әк. Ш.Рәкыйпов кулланган образлы сурәтләр реаль чынбарлыкны чагылдыралар, ... картиналарын сәнгатьчә итеп гәүдәләндерәләр. Образлы сурәтләр язучы ...ган читкә китмиләр, алар гади, аңлаешлы, конкрет. Үзләрен артык сиздереп ... да, автор максатына хезмәт итүдә образлы сурәтләрнең әһәмияте зур. Шулай ук ... хәл-әхвәлләрнең дөреслеген, сурәтләнгән геройларның хаклылыгын, вакыйгаларның ... дә ассызыклыйлар. Ш. Рәкыйпов кулланган метафора һәм чагыштыруларның көче – ... ил өстенә алып килгән афәтен ассызыклауда, аларга каршы көрәшкән илебез ... изге ниятләрен тормышка ашыру бәрабәренә күрсәткән фидакарьлекләренең асылын ...да.

Шулай итеп, Ш. Рәкыйповның буяулар гаммасы, реаль чынбарлыкны сәнгатьчә чагылдыру ...лган әдәби сөйләм чаралары, автор тудырган очеркларда бергә үрелеп, фашизм алып ... китергән ... батырлыкларының тулы, реаль, тирән, ...дыргыч картинасын тудыралар. Шуның белән алар укучының күңеленә әйтәсе фикерне ...рәк, димәк, үтемлерәк итеп җиткерү чарасы булып торалар. Очерктан очеркка ...пов каләменең бу хасияте чарлана бара. Димәк, сәнгатьчә дөреслеккә ирешү юлында ... осталыгы үсә бара. Сугыш турында язылган зур полотноларда әлеге хасиятләр тагын да ... очерклар бу юлда сурәтләү камиллегенә ирешүдә бер мәктәп этабы булып тора.

Әдәбият

1. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. – Москва: Учпедгиз, 1961.
2. Аристотель // Античные риторики / Под ред. А.А.Тахо-Годи. – Москва: Изд-во Московск. ун-та, 1978.
3. Вәгызәмов Ф. Үзәктә – кеше. Очеркларыбыз турында. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1981.
4. Гайширова И Б. Сүз белән сурәт ясау. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1974.
5. Глушков Н.И. Очерковая проза. – Изд-во Ростовского ун-та.- 1979
6. Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. – Казан: Таткнигоиздат, 1952.
7. Томашевский Б.В. Стилистика. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та. 1983. – С. 217
8. Шакир С. Полк командиры. Мәңгелек исемлектә . – Казан: Татар. кит. нәшр., 1985.
9. Хаков В.Х. Татар әдәби теле. Стилистика. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1999

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ

Л.М. Гиниятуллина

Казанский федеральный университет, г. Казань

Процесс перевода это сложный процесс, включающий ряд трудностей, которые необходимо преодолевать переводчику. Одним из приемов, которые помогают переводчику, являются трансформации.